

*Amfiteatar u Saloni
(foto: B. Ostojić)*

Marin Buovac

Zadar

O SUDBINI KAMENA SA RIMSKIH AMFITEATARA NA PROSTORU ISTOČNOJADRANSKE OBALE

UDK: 904:725.826>(497.5)

691.21(497.5)(091)

Rukopis primljen za tisak 10. 03. 2011.

Klesarstvo i graditeljstvo, Pučišća, 2011. br.1-2

Pregledni rad

Survey article

U radu se obrađuju ležišta, osnovne karakteristike i uloga kamena u izgradnji velebnih zdanja rimskih amfiteatara na području istočnojadranske obale. Poseban značaj se pak pridaje vremenskoj dihitomiji upotrebe i utilitarnosti spomenutog kamena, koju zauzima u antičkom odnosno postantičkom vremenu. Osobito je zanimljiva slika rimskih amfiteatara u vrijeme kada su iščezle gladijatorske borbe, stoga oni postaju besplatni kamenolomi za gradnju brojnih građevina u njegovoj bližoj ili pak široj okolici. Stoga ne treba čuditi što je dobar dio kvalitetnog kamena transportiran primjerice na prostor današnje Venecije. Osim samih kava, pojedinih arhitektonskih odlika i zanimljivosti, daje se također kronološki pregled transformacije i adaptacije dotičnih rimskih građevina. Smjena pojedinih povijesnih razdoblja uvjetovala su, odnoso rezultirala, drukčijim funkcijama, valorizacijom i značajem samih zdanja rimskih amfiteatara na području istočnojadranske obale, počevši od razdoblja kasne antike – starokršćanstva pa konačno sve do 17. stoljeća.

Ključne riječi: amfiteatar, adaptacija, rimska kava, tehnike gradnje (*opus*), kamen, istočni Jadran, (post)rimsko razdoblje.

AMFITEATAR RIMSKE KOLONIJE POLE

Amfiteatar na području rimskodobne Pule sagrađen je na ukupnoj površini od 11.466 m² što ga svrstava na šesto mjesto među poznatim i sačuvanim takvim građevinama u sklopu prostranog Rimskog Carstva.¹ Izuzetno geometrijski pravilna građevina amfiteatra, duljine 132.45 m (450 stopa, duža os = sjever – jug) i širine 105.96 m (360 stopa, kraća os = istok – zapad) daje među osima savršen odnos 5:4.² Pulski amfiteatar izgrađen je od krupnoga rustično oblikovana kamena koji daje dojam snage i grubosti, što je ujedno u skladu sa sveukupnom namjenom dotične građevine. Zidni plašt s velikim polukružnim otvorima izgrađen je od pravilnih blokova kamena vapnenca različitog varijeteta (*opus quadratum*) vađenog u “*Cave romanae*” kod Vinkurana, dok je unutrašnjost građena od kamena lomljenca rakaljskih kamenoloma i kamenoloma Soline (Valsaline) kod Rovinja.³ Unutarnji dijelovi temelja, koji nisu bili vidljivi, kao i zidovi unutarnjih tehničkih hodnika, prolaza i stepeništa, bili su također građeni od sitnog kamenja vezanog žbukom, s ožbuka-

Prikaz unutarnjeg dijela plašta amfiteatra u Puli

¹ K. Džin, *Arena u Puli: rimski amfiteatar, Pula i gladijatorske igre*, Pula, 2008., str. 10; K. Džin, *Amfiteatar i igre u carsko doba Pule*, Pula, 1997., str. 15; A. Starac, “Roma et Histria”, u: *Histria = Istra = Istrien: ein archäologisches Juwel in der Adria*, Pula, 2005., str. 67. U predstojećem radu namjerno izbjegavam uvriježeni termin “*Pulska Arena*” budući da se naziv *arena* etimonoški izvodi od latinske riječi *harena*, u značenju pijesak, budući da je borilište u rimsko doba poslije svake borbe bilo posuto pijeskom radi upijanja tragova prolivene krvi ljudi i životinja. Vidjeti: E.Köhne - C. Ewigleben - R. Jackson, *Gladiators and caesars - the power of spectacle in ancient Rome*, Berkeley – Los Angeles, 2000., str. 34.

² M. Sanader, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, Zagreb, 2004., str. 80; B. Kuntić-Makvić, “Grčka i rimska” starina, u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost I*, Zagreb, 1997., str. 78.

³ R. Matijašić, “Gospodarstvo antičke Istre, Arheološki ostaci kao izvori za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici (I. st. pr. Kr. – III. st. posl. Kr.)”, Pula, 1998., str. 396, 398; K. Džin, *Arena u Puli: rimski amfiteatar, Pula i gladijatorske igre*, Pula, 2008., str. 10; A. Starac, “Upotreba mramora u rimskoj Puli”, u: *Pula 3000 Pola*, Pula, 2004., str. 206.

nom površinom. Upotreba žbuke i omanjih vapnenačkih klesanaca također je registrirana i dokumentirana na primjeru brojnih drugih rimskih amfiteatara.

Kamen ugrađen u pulski amfiteatar po svojoj namjeni kao arhitektonsko-građevni element dvojakog je karaktera i porijekla. Jedna vrsta kamena korištena je za gradnju vanjskog zidnog plašta pulskog amfiteatra, dok je druga vrsta kamena korištena za gradnju unutrašnjosti. Svaku od spomenutih namjena kamen je trebao zadovoljiti, ne samo svojim fizičko-mehaničkim svojstvima i trajnosti, već dimenzijama i oblikom blokova, odnosno kamenih elemenata koji su ugrađivani u zidni plašt amfiteatra i njegovu unutrašnjost.⁴

Kamen za gradnju amfiteatra dopremao se na gradilište iz kamenoloma oko neposredne okolice onodobne Pule koji su se nalazili uz samu morsku obalu, jer je velike blokove za gradnju impozantnog gledališta i vanjskog plašta bilo najjednostavnije transportirati morskim putovima do pulske luke.⁵ Računa se da je samo za izgradnju vanjskog plašta amfiteatra bilo potrebno izvaditi, obraditi i dopremiti na gradilište više od 8.000 m³ kamene građe.⁶ Vanjski perimetar obodnog zida amfiteatra građen je od pravilnih blokova, s dobro priljubljenim sastavnim ploham i sljubljenicama, a sredina naličja blokova ostala je rustikalno obrađena. Kameni blokovi bili su među sobom povezani željeznim sponama bez upotrebe maltera. Zbog specifičnosti konstrukcije, na pulskom se amfiteatru mogu izučavati tradicionalni načini i metode građenja u antici, što ga čini jedinstvenim i po čemu se bitno razlikuje od ostalih u svijetu.

Jasna konstrukcija zaobljenih i nagnutih cirkularnih bačvastih svodova, tragovi stare tehnologije klesanja i spajanja kamena, tragovi trasiranja krivulja, montaža kamenih blokova, ostaci stubišta i vomitorija na različitim razinama, krovni vijenac s olukom i parapetom iznad najviše etaže, razni kameni umjetnički ukrasi, vijenci, lezene, natpisi s imenom vlasnika sjedišta i drugi arhitektonski detalji u kamenu također ukazuju na izuzetno kvalitetno kamenoklesarsko i razvijeno graditeljsko umijeće.⁷ Različiti vidovi ukrasne površinske obloge konstruktivnih elemenata poput zidova, podova, niša, loža, arhitrava, podnosili su šaroliku množinu svih boja mramora, nerijetko u kombinaciji s drugim vrstama višebojnog kamena, na primjer granita. Dijelovi pulskog amfiteatra, vjerojatno loža, bili su obloženi mramornim reljefnim ukrasima, od kojih je tek lik egipatskog božanstva Hathor ostao sačuvanim.⁸ Hathor kao božanstvo zaštitničkog karaktera se pojavljuje kao

⁴ B. Crnković, "Izornost kamena ugrađenog u pulsku Arenu", *Histria Antiqua* 9, Pula, 2003., str. 71-72; A. Starac, "Upotreba mramora u rimskoj Puli", u: *Pula 3000 Pola*, Pula, 2004., str. 198. Na području rimske Pole zasigurno je postojala razvijena radionica kamenoklesara specijaliziranih za pojedine vrste poslova oko građevine polatičkog amfiteatra.

⁵ R. Matijašić, "Gospodarstvo antičke Istre, Arheološki ostaci kao izvori za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici (I. st. pr. Kr. – III. st. posl. Kr.)", Pula, 1998., str. 449; B. Crnković, "Izornost kamena ugrađenog u pulsku Arenu", *Histria Antiqua* 9, Pula, 2003., str. 72.

⁶ Š. Mlakar, *Amfiteatar u Puli*, Pula 1996., str. 11. Što se tiče gradnje rimskog amfiteatra na području antičke kolonije Pole nemamo detaljnijih pisanih izvora ili bilo kakvih drugih pouzdanih predaja i povijesno posvjedočenih podataka o točnom vremenu i trajanju izgradnje, niti vijesti koje bi spominjale pak ime arhitekta, graditelja, izvođača ili pak naručitelja dotičnih radova.

⁷ V. Girardi-Jurčić, "Korištenje kamena u gradnji amfiteatra u Puli", *Histria Antiqua* 3, Pula, 1997., str. 24; I. Kuzmanović, "Arhitektura antičkog teatra na tlu Jugoslavije", u: *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, Novi Sad, 1989., str. 174-175.

⁸ A. Starac, "Upotreba mramora u rimskoj Puli", u: *Pula 3000 Pola*, Pula, 2004., str. 205.

Pogled na amfiteatar u Puli

dekoracija u pulskom amfiteatru zbog toga što su i sami sudionici u gladijatorskim nastupima često bili egipatskog podrijetla.

Konačnom afirmacijom kršćanstva kao državne vjere, priređivanje gladijatorskih igara zabranjeno je uredbom iz 404. godine od strane cara Honorija.⁹ Uporaba pulskog amfiteatra bila je tijekom IV. i V. stoljeća osjetno smanjena, ne samo zbog carske uredbе, već i zbog općih nesigurnih prilika toga doba. Borbe osuđenika, posebice onih osuđenih na smrt, s divljim životinjama nastavile su se sve do 681. godine kada su i one konačno zabranjene.¹⁰ Sudbina ovog velebnog spomenika bila je neminovna propast, budući da su veliki blokovi stepenica gledališta, kojih je sigurno bilo nekoliko tisuća kubika, uzimani kao lako dostupni građevinski materijal lijepo obrađenog kamena.¹¹ U temelje kasnoantičkih obrambenih bedema Pule također je ugrađeno nekoliko kamenih stepenica, odnosno sjedišta s inicijalima imena zakupnika, koje mogu pripadati pulskom amfiteatru.¹² Također

⁹ L. Abbondanza, *Kolosseum*, Milano, 2008., str. 47.

¹⁰ Š. Mlakar, *Amfiteatar u Puli*, Pula, 1996., str. 19, 22; K. Džin, *Arena u Puli: rimski amfiteatar, Pula i gladijatorske igre*, Zagreb, 2008., str. 41.

¹¹ A. Gnirs, *Pola: ein Führer durch die antiken Baudenkmäler und Sammlungen*, Wien, 1915., str. 35.

¹² K. Džin, *Amfiteatar i igre u carsko doba Pule*, Pula, 1997., str. 17; Š. Mlakar, *Amfiteatar u Puli*, Pula, 1996., str. 6, 30; A. Gnirs, *Pola: ein Führer durch die antiken Baudenkmäler und Sammlungen*, Wien, 1915., str. 37, sl. 17, 41. Osim ugraviranih inicijala zakupnika sjedišta također valja spomenuti urezane natpise i poneke skice, poput crteža jelena u trku ili pak motiva spirale. Što se tiče urezane sheme lukova, pritom se po svoj

je poznata činjenica da su se vadile željezne šipke iz kamenih blokova brojnih antičkih građevina, što je ujedno bio i slučaj s amfiteatrom u Puli.

Nakon pada klasične civilizacije, pulski amfiteatar bio je prepušten sudbini vjekova, koja je prije ili poslije zadesila i ostale amfiteatre na području Rimskoga Carstva. Tako je primjerice tijekom srednjeg vijeka pulski amfiteatar uglavnom služio za ispašu stoke koja je prehranjivala lokalno stanovništvo ili pak za održavanje povremenih sajмова, a ponekad su se znali održati i viteški turniri u organizaciji malteških vitezova.¹³ Senat grada Pule strahovao je da će blizina Arene umanjiti gradsku obrambenu važnost, jer bi je neprijatelj u slučaju rata mogao napuniti zemljom i tako s visoka gađati grad i njegove obrambene točke. Stoga se u nekoliko navrata pojavio plan rušenja amfiteatra, do čega, na svu sreću, nije došlo.¹⁴ Građevine amfiteatra su pritom izgubile svoju prvotnu funkciju i društveni

Prikaz stepenice s označenim sjedištima iz amfiteatra u Puli

značaj, o čemu svjedoči činjenica da je tijekom venecijanske vlasti pulski amfiteatar bio izložen stalnom rušenju i odnošenju građevinskog materijala čak i izvan područja grada Pule.¹⁵ Većina kamenih stepenica za sjedišta gledatelja pulskog amfiteatra bila je po svojoj vjerojatnosti odnesena u Mletke, gdje je ugrađena u temelje mnogih tamošnjih palača i građevina. Također je Veliko vijeće Mletačke Republike odlučilo demontirati vanjski obodni zid pulskog amfiteatra i transportirati ga na Lido ispred Venecije, gdje bi se kamen opet podigao da bi služio kao svjedočanstvo bogatstva i moći Republike. Zala-

---

vjerojatnosti radilo o tehničkom detalju kojim su graditelji pulskog amfiteatra međusobno objašnjavali način slaganja kamenih blokova. Blokovi su vezani željeznim šipkama koje su bile zalivene olovom, što je također registrirano i na primjeru brojnih drugih amfiteatara na prostoru prostranoga Rimskog Carstva. Međutim, što se tiče gradnje rimskog amfiteatra na području antičke kolonije Pole nemamo detaljnijih pisanih izvora ili bilo kakvih drugih pouzdanih predaja i povijesno posvjedočenih podataka o točnom vremenu i trajanju izgradnje, niti vijesti koje bi spominjale ime arhitekta, graditelja, izvođača ili pak naručitelja dotičnih radova.

¹³ Š. Mlakar, *Amfiteatar u Puli*, Pula, 1996., str. 23; K. Džin, *Arena u Puli: rimski amfiteatar, Pula i gladijatorske igre*, Pula, 2008., str. 41-42.

¹⁴ B. Crnković, "Izbornost kamena ugrađenog u pulsku Arenu", *Histria Antiqua* 9, Pula, 2003., str. 71; B. Benussi, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, Pula, 2002., str. 458, bilj. 550.

¹⁵ B. Benussi, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, Pula, 2002., str. 92, bilj. 74; A. Krizmanić, "Arena u Puli", u: *Istarska enciklopedija*, Zagreb, 2005., str. 24.

Prikaz vedute grada Pule i njegova amfiteatra

ganjem i suprotstavljanjem senatora Gabriela Emma dotična se besmislena odluka na svu sreću nije sprovela u djelo.¹⁶

AMFITEATAR RIMSKE KOLONIJE IADER

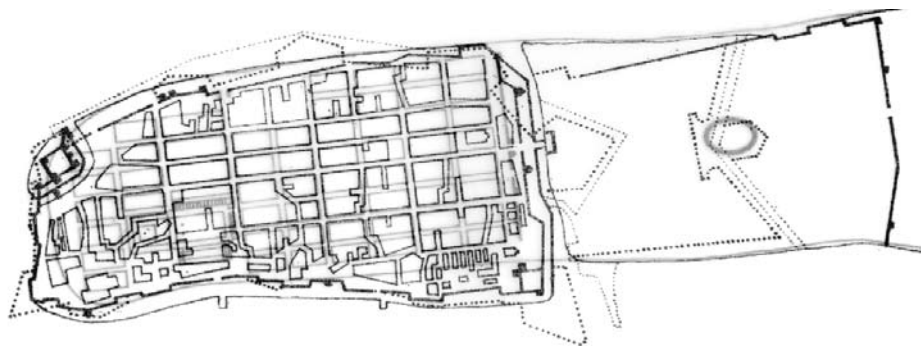
U gradovima koji su imali teatar i amfiteatar – kakav je po svoj vjerojatnosti bio i rimski Iader – odlazak na predstave i borbe gladijatora bio je također važan izvor zabave. Postojanje rimskog amfiteatra na području antičkog Iadera povijesno je zasvjedočeno u korespondenciji između Šime Ljubavca i Ivana Lučića Trogirana iz XVII. stoljeća. Prema sadržaju spomenute korespondencije, sve do XVII. stoljeća morali su biti očuvani mnogi dijelovi građevine amfiteatra, odakle su Zadran, odnosno Mlečani, uzimali kamenu građu za ponovnu gradnju odnosno obnovu javnih građevina.

Ratne opasnosti, krizne situacije koje nameću izgradnje novih zidina i utvrda ne mogu poštediti čak ni izloženije dijelove grada ili pak čitavih predgrađa, kako je to bio slučaj u vremenima turske opasnosti tijekom XVI. i XVII. stoljeća na području grada Zadra. Mletački providur Antonio Bernardo (1656. – 1660.) prilikom dogradnje goleme utvrde *Forte*, odnosno *Mezzalune*, koja se nalazi istočno od gradskih zidina, naredio je da se sruše ostaci antičkog zdanja, po svoj prilici građevine amfiteatra.¹⁷ Tom prilikom dao je uklesati natpis na kojem sa žaljenjem spominje porušeno zdanje, nekoć poprište čuvenih

¹⁶ Š. Mlakar, "Amfiteatar u Puli", Pula, 1996., str. 23; A. Krizmanić, "Arena u Puli", u: *Istarska enciklopedija*, Zagreb, 2005., str. 24.

¹⁷ C. F. Bianchi, *Antichità romane e medioevali di Zara*, Zara, 1893., str. 16.

gladijatorskih igara.¹⁸ Drugim riječima, izgradnja dotičnih gradskih utvrda i obrambene arhitekture grada Zadra uvjetovana je razgradnjom, uklanjanjem, adaptacijom i razmontiranjem rimske građevine amfiteatra, čime je njegova sveukupna morfolofija preoblikovana, funkcija preinačena, a položaj vjerojatno trajno dislociran i nepovratno pomaknut, odnosno izgubljen. Analognu situaciju u tom pogledu predstavlja amfiteatar na području rimskog grada *Thuburbo Minus* (današnja *Tebourba* na sjeveru Tunisa), koji je također razmontiran u XVII. stoljeću za potrebe izgradnje mosta.

Kontrastiranje antičkog i srednjovjekovnog grada Zadra s obzirom na njegov amfiteatar

Boris Ilakovac također je svratio pozornost na činjenicu da su prilikom izgradnje spomenutog mletačkog bastiona upotrijebljeni dijelovi masivne mosne konstrukcije akvedukta, ali i ostaci tamošnjeg stoljetnog jaderskog amfiteatra.¹⁹ Amfiteatar rimske kolonije Iader stoga je po svoj vjerojatnosti doživio istovjetnu sudbinu kao i većina antičkih amfiteatara u rimskom svijetu; nakon što je prestao funkcionirati, njegov živi kamen²⁰ upotrijebljen je kao građevni materijal za ostale kasnije građevine tj. funkcionalno je adaptiran, degradiran i (zlo)upotrijebljen kao besplatan kamenolom, a sama građevina je pritom nepovratno izgubljena.

¹⁸ I. Babić, "Antičke starine u srednjovjekovnom Zadru", *Mogućnosti* 53/1-3, Split, 2006., str. 132.

¹⁹ B. Ilakovac, *Rimski akvedukti na području sjeverne Dalmacije*, Zagreb – Zadar, 1982., str. 209, 213.

²⁰ M. Suić, *Zadar u starom vijeku, Prošlost Zadra I*, Zadar, 1981., str. 202-203; I. Babić, "Antičke starine u srednjovjekovnom Zadru", *Mogućnosti* 53/1-3, Split, 2006., str. 132; C. F. Bianchi, *Antichità romane e medioevali di Zara*, Zara, 1893., str. 14 i dalje. Neupitno je da se pri izboru građevnog materijala radilo o kamenom materijalu kao i kod svih ostalih amfiteatara na području kamenom bogate rimske provincije Dalmacije, budući da su se njenim građevnim materijalom sagradile obrambene zidine srednjovjekovnog grada Zadra. Međutim, u kojoj se mjeri pritom koristilo željezo, odnosno, eventualna upotreba drvene građe, zasad nije poznato.

AMFITEATAR LEGIJSKOG LOGORA U BURNUMU

Na jugozapadnoj periferiji kompleksa rimskog vojnog logora u Burnumu iskopan je rimski amfiteatar, kojega su kamene gomile i suhozidi stoljećima prekrivale.²¹ Gromada amfiteatra bila je prekrivena raznovrsnim raslinjem i okolnim kamenjarom pa se sve donedavno mislilo kako je to samo još jedna neugledna prirodna vrtača u nizu. Amfiteatar eliptičnog oblika djelomično je sagrađen na prirodnoj kosini terena, što je ujedno slučaj s mnogobrojnim drugim nama obližnjim primjerima. Ipak su ponegdje bili potrebni zahvati na terenu, gdje se prilikom obrade i sječenja padine dobivao potrebni arhitektonski sklad.²² Priprema, odnosno nivelacija terena za gradnju amfiteatra urađena je nasipavanjem dugačkih i dubokih škrapa, prirodnih kanala i pukotina među stijenama.²³ Drugim riječima, dokumentirana su arhitektonska rješenja koja su usklađena s konfiguracijom terena, odnosno, ciljano je adaptiran u svrhu arhitektonske izgradnje na prirodnoj padini stijena vrtače, što nije usamljen primjer i jedinstveno rješenje u rimskoj ekonomičnoj i proračunatoj gradnji nauštrb prirodnih datosti terena, kao što to potkrepljuju i dokazuju maloprije spomenuti primjeri gdje konfiguracija terena dijelom i diktira buduću izgradnju.²⁴ Građevni materijal potreban za gradnju spomenutog antičkog zdanja bio je kamen vapnenac površinskog i lokalnog (domicilnog) karaktera, koji se zasigurno vadio na okolnom i obližnjem području, kakvog na tamošnjim krševitim prostranstvima ima u izobilju.²⁵

Međutim, na pitanje odakle se točno vadila, odnosno nabavljala kamena građa potrebna za izgradnju građevine burnumskog amfiteatra, zasad se ne može dati zadovoljavajući odgovor. Na području Burnuma nije poznato niti potvrđeno bilo kakvo postojanje kava iz kojih se kamen mogao eksploatirati. Istraživanjem građevine amfiteatra nije bilo moguće uočiti da se na položaju Burnuma koristila neka posebno kvalitetna kava s tvrdim vapnencem, stoga se smatra da je za gradnju građevine burnumskog amfiteatra uziman mekši vapnenac iz okolice.

²¹ M. Glavičić – Ž. Miletić, “Excavations on the legionary amphitheatre of Burnum”, u: *Roman Amphitheatres and Spectacula: a 21st Century perspective*, Oxford, 2009., str. 76. <http://www.jutarnji.hr/suhozidi-i-kamene-gomile-kriju-tajnu-antickog-burnuma/173285/>. Burnumski amfiteatar sačuvan je gotovo u cijelosti, odnosno burnumski vojni amfiteatar jedan je od najočuvanijih na svijetu i bit će ga moguće rekonstruirati do detalja. Otkriće da suhozidi kriju tajnu rimskog vojnog logora i civilnog naselja Burnuma iz perioda između 33. g. pr. Kr. i sredine prvog milenija po. Kr. oduševilo je stručnjake. Ohrabruje nas spoznaja da su zidovi logora bili zatrpani kamenjem na isti način na koji je bio zatrpan i amfiteatar. Također procjenjujemo da je tamošnji novootkriveni pomoćni logor sagrađen polovicom prvog stoljeća, dakle u vrijeme kada je sagrađen i sam amfiteatar.

²² N. Cambi et alii, *Amfiteatar u Burnumu, Drniš – Šibenik – Zadar*, 2006., str. 23. U samoj osnovi amfiteatra pronađeni su monumentalni temelji koji čine megalitske kamene gromade i blokovi smješteni u sustav međusobno povezanih kanala, u koji očito upada dotičan nasip, pa na dotičan način drži građevinu amfiteatra na čvrstoj podlozi i okupu, da sam nasip pritom ne bi prosliznuo.

²³ N. Cambi et alii, *Rimska vojska u Burnumu*, Drniš – Šibenik – Zadar, 2007., str. 28; I. Borzić, “Ennion čaše iz Burnuma”, *Archaeologica Adriatica 2/1*, Zadar, 2008., str. 92; M. Glavičić – Ž. Miletić, “Excavations on the legionary amphitheatre of Burnum”, u: *Roman Amphitheatres and Spectacula: a 21st Century perspective*, Oxford, 2009., str. 81.

²⁴ N. Cambi et alii, *Amfiteatar u Burnumu, Drniš – Šibenik – Zadar*, 2006., str. 24-26.

²⁵ K. Gugo-Rumštajn, *Ostaci antičke i srednjovjekovne arhitekture na kninskom području*, Zagreb, 2009., str. 55-56 (magistarski rad). No zasada nije iskazao svoje osobite petrografske kvalitete, budući da se zbog njegovog listanja i propadanja iziskuje ubrza zamjena postojećih struktura u vidu konzervacije.

Snimak rimskog amfiteatra u Burnumu iz zraka

Također se ne smije zanemariti činjenica postojanja lako dostupne sedre s obližnjih sedrenih barijera zbog njezine čvrstoće i male težine, koja je primjerice korištena za izgradnju građevine burnumskog amfiteatra.²⁶ Stilske i tipološke analize pokazuju da su kamenoklesarske radionice sasvim izvjesno postojale na području rimskog Burnuma.²⁷ Razvitak logora

Pogled na arenu i neistražena gledališta burnumskog amfiteatra

i kasnijeg civilnog naselja zahtijevao je dobre kamenoklesare da bi obavljali složenije zadatke, a ne samo jednostavne profile i arhitektonsku dekoraciju koju su po svoj prilici izrađivali i sami vojnici. To svjedoči i grafit *centuria Pompei*, ugreben na trupu stupa, pronađenom prigodom istraživanja u amfiteatru. Karakterističan su primjer za to jednostavni obli profili utvrđeni na svim vratima građevine amfiteatra. Međutim, nedvojbeno je da je neka specijalizirana radionica radila Vespazijanov posvetni natpis koji se od ostalog dijela građevine razlikuje i po materijalu. Najveći broj kamenih spomenika sa područja

²⁶ I. Borzić, "Geografski položaj Burnuma na razmeđi liburnskog i delmatskog područja", u: *Simpozij Rijeka Krka i Nacionalni park "Krka". Prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak*, Šibenik, 2007., str. 167.

²⁷ M. Sanader, *Imago provinciarum*, Zagreb, 2008., str. 37; D. Maršić, "Nadgrobnici Burnuma (pregled)", u: *Simpozij Rijeka Krka i Nacionalni park "Krka". Prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak*, Šibenik, 2007.

Burnuma izrađen je od lokalnog kamena vapnenca s karakterističnom bojom i patinom, što upućuje na zaključak da je u Burnumu postojala radionica koja se kontinuirano razvijala.²⁸ Što se tiče procesa izgradnje građevine amfiteatra, kao vezivni materijal korišteni su žbuka i željezni klinovi koji su dotične blokove, odnosno čitave perimetralne zidove ravnomjerno držali na okupu. Bačvasti svodovi u pravilno zidanim prolazima sastojali su se od izmjenične upotrebe vapnenačkih klesanaca i sedrenih elemenata. Oni su tvorili pojaseve lukova u konstrukciji svodova. Svodovi su počivali na neukrašenoj kimi kakva je pronađena na tri ulaza (južni, istočni i sjeverni). Izgradnja rimskog amfiteatra u Burnumu izvodila se određenim tehnikama, kao što je to primjerice *opus isodomum*, kod kojega se svi slojevi kamena zidaju u jednakoj visini.²⁹ Ta je tehnika primijenjena za zidanje perimetralnog prstena arene. Najčešća tehnika je *opus incertum*, kod kojega se lica zida rade od lomljenog ili priklesanog kamena između kojega se nalijeva smjesa žbuke i kamena.

Nemamo zasad nikakvih vijesti o imenima arhitekata koji su projektirali i po čijim su idejama i zamislima dali sagraditi ovu monumentalnu građevinu. Na građevini možemo razlikovati dvije ustanovljene građevinske faze, mada još nije pouzdano utvrđeno je li bilo i nekih kasnijih, koje bi trebalo relativno-kronološki opreznije datirati. Prvu građevinsku fazu možemo vremenski atribuirati u vrijeme cara Klaudija, dok završnu građevinsku fazu amfiteatra u Burnumu možemo smjestiti u vrijeme vladavine cara Vespazijana, koji je ujedno novčano i pomogao njezino dovršenje.³⁰ Radove koje je financirao car Ves-

Trodimenzijski prikaz južnog prolaza amfiteatra u Burnumu

pazijan proveli su pripadnici IV. legije (*legio III Flavia felix*), a mogu se okarakterizirati kao rekonstrukcija ili dogradnja građevine amfiteatra.³¹ Tada su presvođeni prolazi i dodani zidovi lijeva-ka na ulazima, odnosno, povećano je gledalište i pravilnim klesancima od bijeloga vapnenca obzidana arena.

²⁸ N. Cambi, "Kiparstvo rimskog legijskog logora i kasnijeg municipija Burnum", u: *Simpozij Zbornik radova Rijeka Krka i Nacionalni park "Krka". Prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak*, Šibenik, 2007., str. 38.

²⁹ K. Gugo-Rumštajn, *Ostaci antičke i srednjovjekovne arhitekture na kninskom području*, Zagreb, 2009., str. 55 (magistarski rad).

³⁰ N. Cambi et alii, *Amfiteatar u Burnumu, Drniš – Šibenik – Zadar*, 2006., str. 13; M. Glavičić – Ž. Miletić, "Excavations on the legionary amphitheatre of Burnum", u: *Roman Amphitheatres and Spectacula: a 21st Century perspective*, Oxford, 2009., str. 78.

³¹ N. Cambi, "Kiparstvo rimskog legijskog logora i kasnijeg municipija Burnum", u: *Simpozij Zbornik radova Rijeka Krka i Nacionalni park "Krka". Prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak*, Šibenik, 2007., str. 25; M. Glavičić – Ž. Miletić, "Excavations on the legionary amphitheatre of Burnum", u: *Roman Amphitheatres and Spectacula: a 21st Century perspective*, Oxford, 2009., str. 81.

AMFITEATAR RIMSKE KOLONIJE SALONAE

Salonitanski amfiteatar i njegov elipsasti tlocrtni oblik građen je u visinu od velikih kamenih ploča koje su na mjestima ispod pilona i uz njih bile međusobno spajane željeznim sponama postavljenim u rastopljeno olovo. Kamene su ploče sukcesivno poslagane po principu jedne iznad drugih, pri čemu najdonji red ploča leži na temelju dubokom oko 70 cm. Temelj je vezan velikom količinom izrazito tvrde i kvalitetne žbuke. S južne strane je spomenuti amfiteatar imao ukupno tri kata, a sa sjeverne samo jedan, budući da je tamošnje gledalište bilo naslonjeno na obronak brežuljka. To bi značilo da je dio sjevernog gledališta ležao na prirodnoj padini terena, dok je čitav južni ležao na potpornjima. Izuzetno geometrijski pravilna eliptična građevina salonitanskog amfiteatra, ukupne dužine 126 m duže osi i širine 102 m kraće osi, ovalnog je tlocrtnog oblika.³² Salonitanski amfiteatar zauzimao je površinu od preko 8.000 metara kvadratnih. Zasad se ne zna tko je bio izvođač, odnosno arhitekt ovog velebnog zdanja, međutim, postoji mišljenje da je sagrađen od arhitekata koji su došli iz samog Rima.³³ Također nije arheološki utvrđeno je li kakav amfiteatar prije ovoga bio podignut na istom mjestu ili čak na nekom drugom. Nezamislivo je da grad poput Salone, središte rimske provincije Dalmacije, dobiva amfiteatar tek u II. stoljeću.³⁴

U početku je amfiteatar sagrađen izvan gradskog područja, ali s vremenom se grad urbanistički te povijesno razvijao i fizički širio pa je građevina amfiteatra rimske kolonije Salone poslije opasana obrambenim zidinama štoviše, postao je dijelom fortifikacija na sjeverozapadnom uglu proširenja tadašnjeg *urbs vetusa*.³⁵ Naknadno fortificiranje suburbija je također ilustrativan primjer rimske građevinske ekonomičnosti, gdje prilikom gradnje bedema³⁶ grada pojedini objekti, radi brže gradnje, nepokolebljivo postaju njihovim sastavnim dijelom.³⁷ Taj brzopotezni proces je ponajviše pospješen zbog toga što je prijetila strahovita i opća opasnost od prodora barbarskog svijeta, osobito od nadolazećih germanskih plemena Markomana i Kvada, tako da je amfiteatar glavnog grada rimske provincije Dalmacije inkorporiran u sustav obrambenih bedema, što je ujedno bio slučaj sa čitavom trasom akvedukta koji je grad opskrbljivao pitkom vodom. Sjeverni segment amfiteatra rimske kolonije Salone iskorišten je u službi naknadno sazidanih fortifikacija.³⁸

³² E. Dyggve, "L'amphitheatre", *Recherches à Salone*, Copenhagen 1933., str. 105; J.J. Wilkes, *Dalmatia, History of Provinces of the Roman Empire*, London, 1969.,str. 385.

³³ Ž. Rapanić, "Solun do VII. st.", u: *Prošlost i spomenici Solina*, Solin – Zagreb, 1971., str. 21.

³⁴ E. Marin, "Grad Salonae / Salona" u: *Longae Salonae*, Split, 2002., str. 15.

³⁵ J. J. Wilkes, *Dalmatia, History of Provinces of the Roman Empire*, London, 1969.,str. 383; Prema natpisu ugrađenom u 4 km dugačke gradske fortifikacije, saznajemo da je vojska gradila iste 170. godine.

³⁶ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003., str. 263. Gotovo polovicu vanjskog plašta amfiteatra čini fortifikacijski sustav bedema. Suić pak smatra da kapacitet salonitanskog amfiteatra sagrađenog početkom II. stoljeća iznosi oko 20000 posjetitelja. Kao dokaz navodi organsku usuglašenost zidnih struktura plašta amfiteatra i trakta samog obrambenog bedema.

³⁷ F. Carrara, "Topografija i iskapanja Salone", u: *Antička Salona*, Split, 1991., str. 162.

³⁸ F. Carrara, "Topografija i iskapanja Salone", u: *Antička Salona*, Split, 1991.,str. 145; J. Jeličić-Radonić, "Amfiteatar i zapadni bedemi Salone", *Tusculum* 1, Solin, 2008.,str. 42. Bulić je prilikom istraživanja otkrio pružanje sjevernih gradskih bedema također unutar samoga amfiteatra i to na način da je bio razgrađen njegov vanjski prsten. Kako navodi u izvještaju, "perimetralne zidine grada, koje su u prvim stoljećima sezale do amfiteatra, bile su produžene od najbliže prizmatične kule (T. I) kako bi se ušlo do unutrašnjosti amfiteatra". Don Frane Bulić detaljno opisuje zid unutar amfiteatra sagrađen od brojnih spolija. Tako je amfiteatar izvana obuhvaćen sjevernim i zapadnim bedemima bio poput zatvorenoga bastiona u sjeverozapadnom uglu grada.

Prikaz sadašnjeg stanja očuvanosti salonitanskog amfiteatra

Podizanjem novoga prstena obrambenih zidina rimske kolonije Salone sa njezine zapadne strane, djelomično je obuhvaćena ujedno i građevina amfiteatra tako da je skinut njezin vanjski plašt s arkadama. Dotičan bedem se prislanja na radijalne zidove strukture gledališta ponekad inkorporirajući završne pilone radijalnih zidova ili ih zamjenjuje zidanom strukturom, te je na taj način potpuno zatvoren amfiteatar s te vanjske strane.³⁹ U zidanoj strukturi bedema upotrijebljeni su kao spolija veći arhitektonski dijelovi građevine amfiteatra ili pak usitnjeni iverci obrađenih klesanaca koji su često odbačeni kao građevinski šut. Također je otkriven vanjski pločnik amfiteatra na kojemu je počivao vanjski plašt amfiteatra rastvoren arkadama koji je uklonjen prilikom gradnje bedema i zasut građevinskim šutom sa znatnim ostacima kamenih iveraka.⁴⁰ Istovjetnu sud-

³⁹ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003., str. 263. Prema mišljenju Mate Suića, za istodobnost gradnje zdanja amfiteatra i izgradnje zapadnog bedema Salone govore odnosi zidnih struktura vanjskog plašta amfiteatra uz bedem i bedema samog. Oni tvore organsku vezu pa ne ostavljaju mogućnost za zaključak da je amfiteatar bio sagrađen ranije, a bedemom opkoljen kasnije, dok je očito da su duktus bedema i amfiteatar usklađeni.

⁴⁰ <http://www.mdc.hr/UserFiles/File/Izvjescja/2006/62-AM%20Split.pdf>. Sondažna istraživanja iz 2005. godine provedena su točno na spoju gradskih zidina i građevine amfiteatra. Gradske su zidine građene nakon amfiteatra, i to na način da su "ušle" ispod lukova amfiteatra na njegovoj južnoj strani. Smjer zidina ima otklon koji je nastao kao prilagodba položaju jednog od pilona što su nosili lukove i južnu fasadu amfiteatra. Zidine su sagrađene tako da su se naslonile uz pylon. Istraživanja na mjestu spoja vanjske elipse amfiteatra i gradskih zidina pokazala su da su temelji gradskih zidina plići od temelja vanjske elipse amfiteatra. Površina vanjske elipse amfiteatra te piloni koji su nosili lukove i južnu fasadu amfiteatra očišćeni su uzduž cijele južne polovice amfiteatra.

binu inkorporiranja građevina amfiteatara u sustav obrambenih zidina vidimo u drugim rimskodobnim gradovima, kao što je primjerice slučaj u Rimu (amfiteatar *Castrense* – uklapanje u aurelijanske zidine), u Pompejima (amfiteatar unutar grada je dijelom bio naslonjen na fortifikacijski sustav) ili pak na području rimske kolonije Trier.⁴¹

Cjelokupna građevina amfiteatra sagrađena je od kamena. Vapnenac potreban za gradnju ovog monumentalnog amfiteatra vađen je i dovezen na gradilište salonitanske arene djelomice iz neposredne blizine Trogira, a dijelom sa obližnjeg otoka Brača.⁴² Dva natpisa nađena u škripskim kamenolomima potvrđuju da su pojedini spomenici sa područja antičke Salone rađeni u tamošnjim radionicama i iz tamošnjega kamena, poznatoga bijelog vapnenca. Prvi natpis govori o donaciji centuriona Prve belgijske kohorte (*coh. I Belgarum*) koji sebe naziva *curagens theat(ri)*, dakle zadužen za, kako se opravdano pretpostavlja, solinski teatar. Drugi natpis podigao je Jupiteru centurion Treće alpinske kohorte, s nazivom Antoninijanska (*coh. III Alpinorum Antoniniana*), Tit Flavije Pompej, koji sebe predstavlja kao *curam agens fabricanea amphiteatri*, što se tumači kao funkcionirajuća osoba u nekoj instituciji koja je bila dugoročno zadužena da brine nad

Idealna rekonstrukcija unutrašnjosti salonitanskog amfiteatra

⁴¹ M. Abramić, “O povijesti Salone”, u: *Antička Salona*, Split, 1991., str. 43; F. Carrara, “Topografija i iskapanja Salone”, u: *Antička Salona*, Split, 1991., str. 145.

⁴² E. Marin, “Grad Salonae / Salona”, u: *Longae Salonae*, Split, 2002., str. 15; F. Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986., str. 74. Tako su primjerice piloni salonitanskog amfiteatra građeni od znamenitog bračkog kamena.

Prikaz Salone i njezinog amfiteatra prema Farlatiju

izgradnjom i, eventualno, održavanjem jedne tako velike javne građevine. Također se smatra da je ujedno bio nadzornik radova u škripskom kamenolomu kada se vadio kamen za izgradnju amfiteatra u Saloni.⁴³

Njegove fasade bile su ukrašene grčkim arhitektonskim redovima, arhitektonskom skulpturom i statuama, kako pokazuju otkriveni ostaci, poput skulpture torza nadnaravne veličine naknadno uzidane u sjeverne bedeme amfiteatra.⁴⁴ Unatoč upotrebi krupnih kamenih blokova, rustični efekt je izostao budući da su blokovi od kojih je građena zgrada amfiteatra bili brižno i znalački izgllačani.⁴⁵ Međutim, istraživanjem stepenica i sjedišta, čini se da je prilikom gradnje amfiteatra osim kamene arhitektonske građe došlo do djelomične, odnosno, upotrebe određene količine drvene građe, budući da je kod iskopavanja spomenutog dijela bila pronađena velika količina ugljena i pepela. Također su u gradnji salonitanskog amfiteatra osim kamene građe korištene i željezne spojnice zalivene olovom, koji su držali dotične kamene blokove na okupu. Međutim, tijekom prvih stoljeća srednjeg vijeka, zbog opće nestašice kovinskih materijala, spomenuti su metalni predmeti bespoštedno vađeni iz građevine salonitanskog amfiteatra.⁴⁶

U travnju godine 304., u vrijeme posljednjih Dioklecijanovih progona kršćana, ubijeni su biskup Domnio, svećenik Asterije i četvorica pretorijanaca, odnosno, vojnici Di-

⁴³ B. Kirigin, "Nalaz rimskih natpisa i reljefa kod Škripa na otoku Braču", *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 72-73, Split, 1979., str. 129-134.

⁴⁴ J. Jeličić-Radonić, "Amfiteatar i zapadni bedemi Salone", *Tusculum* 1, Solin, 2008., str. 41.

⁴⁵ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003., str. 264.

⁴⁶ F. Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986., str. 75.

oklecijanove tjelesne straže (*Antiochianus, Gaianus, Paulinianus i Telius*).⁴⁷ U spomen na njihovu mučeničku smrt kršćani im posvećuju i adaptiraju spomenute memorijalne kapele u nekadašnjim svetištima božice Nemeze.⁴⁸ U istočnoj kapeli pronađeni su neznatni ostaci fresko-slikarija salonitanskih mučenika, gdje možemo razaznati red likova s aureolom, te ostaci natpisa svećenika Asterija.⁴⁹ Do danas su ostali sačuvani samo dijelovi supstrukcija ove monumentalne građevine, kao i pojedini dijelovi arhitektonske dekoracije i kamene plastike.

Početak V. stoljeća zabranjene su međusobne borbe gladijatora u amfiteatru Honorijevom carskom uredbom iz 404. godine, ali borbe gladijatora i zvjeri i dalje su se održavale jer je amfiteatar funkcionalan sve do polovice VI. stoljeća, nakon čega je svjesno i sustavno uništavan.⁵⁰ Car Justinijan je otprilike u spomenutom razdoblju bio zabranio međusobne borbe gladijatora i dopustio samo borbe sa životinjama. Dotična konstatacija je u skladu s provedenim arheološkim istraživanjima iz 2005. godine, gdje su najmlađi nalazi vremenski atribuirani upravo u kasnoantičko razdoblje. Nakon toga uslijedilo je bespoštedno pretvaranje i adaptiranje građevine salonitanskog amfiteatra u svrhu obrambene tvrđave za vrijeme znamenitih gotsko-bizantskih ratovanja.⁵¹ Prema vijestima crkvenog dužnosnika, notara i historiografa Splićanina Tome Arhiđakona (1200. – 1268.), salonitanska građevina amfiteatra je bila prilično očuvana sve do XIII. stoljeća („*solum theatri*“).⁵² Već u XIV. stoljeću kamenjem dotičnog amfiteatra izgrađene su ukupno tri kamene crkve, po navodu F. Bulića, na sjeveru željezničke postaje prema Kninu.

Posebnu epizodu u povijesti građevine salonitanskog amfiteatra predstavlja crkva sv. Mihovila „*sancti Michaelis de arena*“. Poznata je jedino iz povijesnih izvora, u kojima se prvi put spominje 9. veljače 994. godine. Prema dotičnim izvorima, stanoviti bugarski plemić Pinčo, rođak bugarskog cara Samuila, pribjegao je, odnosno sklonio se kod hrvatskog vladara Stjepana Držislava, koji mu je poklonio poneke posjede. Dozvolom hrvatskog kralja Držislava, podiže crkvu posvećenu sv. Mihovilu, sv. Petru i sv. Martinu, budući da mu je spomenuti kralj dopustio da za izgradnju dotične crkve upotrijebi kamenje iz ruševina obližnjeg salonitanskog amfiteatra.⁵³ Međutim, također je važno napomenuti da

⁴⁷ F. Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986., str. 140.

⁴⁸ D. Rendić-Miočević, „Uloga amfiteatra u antičkom svijetu“, *Histria antiqua* 9, Pula, 2003., str. 174; D. Pinterović, „Basilica Martyrum“ u Mursi, u: *Gunjačin zbornik*, Zagreb, 1980., str. 63.

⁴⁹ V. Kapitanović, *Kršćanska arheologija*, Split, 2006., str. 164-166; Ž. Rapanić, Solin do VII. st., u: *Prošlost i spomenici Solina*, Solin – Zagreb, 1971., str. 23.

⁵⁰ M. Sanader, *Imago provinciarum*, Zagreb, 2008., str. 133; E. Marin, „Grad Salonae / Salona“, u: *Longae Salonae*, Split, 2002., str. 15; F. Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986., str. 77; Ž. Rapanić, „Solin do VII. st.“, u: *Prošlost i spomenici Solina*, Solin – Zagreb, 1971., str. 23.

⁵¹ F. Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986., str. 77.

⁵² J. J. Wilkes, *Dalmatia, History of Provinces of the Roman Empire*, London, 1969., str. 385; F. Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986., str. 73; T. Arhiđakon, *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prosvješćenika*, Split, 2003., str. 43, bilj. 1. Tada je nazvan kazalištem, što nije usamljen slučaj, da se za amfiteatar upotrebljava neadekvatna ili pak potpuno kriva terminologija.

⁵³ F. Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986., str. 32; A. Piteša – I. Marijanović – A. Šarić – J. Marasović, „Arheološka mjesta i spomenici“, u: *Starohrvatski Solin*, Split, 1992., str. 114-115; L. Katić, „Solin VII – XX.“ stoljeća, u: *Prošlost i spomenici Solina*, Solin – Zagreb, 1971., str. 86-87, 130.

prema mišljenju Ljube Karamana i Fedre Šišića postoji sumnja u izvornost i autentičnost dotičnog vrela.⁵⁴ Stoga ne treba čuditi što toj crkvi dandanas nema traga, niti joj se zna točan položaj (mikrolokacija).

Najveće pak oštećenje salonitanski amfiteatar doživljava u vrijeme ratova s Turcima u XVII. stoljeću, kada je po zapovijedi mletačkog providura Dalmacije Leonarda Foscola 1647. godine iz strateških razloga dan nalog da se amfiteatar nepovratno poruši kako se prijeteće osmanlijske snage ne bi mogle njime okoristiti kao utvrdom i u njoj se utaboriti.⁵⁵ Naposljetku se može reći da je salonitanski amfiteatar nažalost služio kao besplatan izvor kvalitetnog kamena mnogim drugim tadašnjim postantičkim i kasnijim gradnjama na tom području, pa je do danas sačuvan samo u donjim slojevima masivnih zidina.⁵⁶

---

⁵⁴ S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, Knjiga II, Zagreb, 1973., str. 253-343.

⁵⁵ F. Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986., str. 73; B. Mimica, *Dalmacija u moru svjetlosti: povijest Dalmacije od antike do kraja XX. st.*, Rijeka, 2004., str. 166; J. Mardešić, "Solun – antika", u: *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Zagreb, 2006., str. 241; Ž. Rapanić, "Solun do VII. st.", u: *Prošlost i spomenici Solina*, Solun – Zagreb, 1971., str. 23; D. Rendić-Miočević, "Uloga amfiteatra u antičkom svijetu", *Histria antiqua* 9, Pula, 2003., str. 172. Ne zaboravimo činjenicu da je mletačka uprava ponekad svoje činovnike plaćala solinskim kamenom.

⁵⁶ J. J. Wilkes, *Dalmatia, History of Provinces of the Roman Empire*, London, 1969., str. 385; F. Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986., str. 73; L. Katić, "Solun VII – XX. stoljeća", u: *Prošlost i spomenici Solina*, Solun – Zagreb, 1971., str. 125.

THE DESTINY OF STONE FROM THE ROMAN AMPHITHEATRES ON THE EASTERN ADRIATIC COAST

S u m m a r y

This work deals with stone beds, the role and basic characteristics of stone during the building of monumental Roman amphitheaters on the eastern Adriatic coast (Pola, Iader, Burnum and Salona). This work pays particular attention to the dichotomy of the uses and utilitarianism of this stone, which it assumes in the antique, and the post antique time.

The state of Roman amphitheaters during the time when gladiatorial fights no longer existed is particularly interesting; they became free quarries serving for the construction of numerous buildings in the areas around them. Therefore, it is not surprising that a good part of the quality stone was transported, for instance, in the area of present day Venice. It is also worth mentioning that the Venetian government sometimes paid their officials in stone from Solin.

Besides these quarries, certain architectural characteristics and various interesting facts, this paper also presents a chronological review of the transformation and adaptation of the afore mentioned Roman buildings. The passing of certain historical periods caused, or rather resulted in them getting different functions, through valorization and the significance of the Roman amphitheaters on the eastern Adriatic coast, beginning at the period of the Late Antique – Early Christianity, and lasting to the beginning of the 17th century. In this manner, certain Roman amphitheatres on the eastern Adriatic coast turned into memorial chapels, forts, defensive city walls, or, into free quarries.

Key words: amphitheatar, adaptation, Roman quarrie, techinque of construction, stone, Eastern Adriatic, post antique time